

vâm-ı İslâmiyye etnografyası, Halil Hâlid; hâlihazırda İslâm mezhepleri, Yusuf Ziyâ; felsefe-i din, Mehmed Emin; târîh-i edyân, Mösyö Domezyi; Arapça ve Farsça, Nüreddin. Bu fakülte ilk açıldığı tarihlerden başlayarak yayımladığı dergi ve kitaplarla ilim âleminin dikkatini çekmiş ve gelecekte büyük hizmetler yapacağını daha ilk yıllarında göstermiştir. Fakat 1933'te dârülfünunu İstanbul Üniversitesi'ne dönüştüren kanunla İlahiyat Fakültesi'ne kadro ayrılmamış ve fakülte böylece kapatılmıştır.

Batılilaşma sürecinin yaşandığı dönemde öğretim kurumlarının tecrübe birikimi sağlayacak şekilde geliştirilmesine çalışmak, yanlışları ve eksikleri gidermek yerine kolay fakat yanlış olan kapatma yolu seçilerek zaman içinde büyük zararları yol açmıştır. Batılilaşma hareketleri boyunca eğitim kurumlarında görülen bu açma - kapatma anlayışı, Türk toplumunun yaşadığı fikir kargaşasını açıklayan önemli bir ipucudur. Özellikle 1870'li yıllardan günümüze kadar eğitim kurumlarında sürekli bir arayış ve yenilenme arzusu görülmektedir. Gelişen ve değişen şartlara uyum sağlamak bakımından büyük değer taşıyan bu arzu, uygulamadaki yanlışlıklar yüzünden her zaman ilerleme ve gelişmeye uygun sonuçlar vermemiştir. İlk dârülfünunun kapatılmasında olduğu gibi fakülte ve okul kapatmak suretiyle yapılan müdahaleler cehalete ve aydınlar arasında zıtlaşmalara yol açmıştır. De-neme - yanılmalarla geçirilen uzun yıllara rağmen geçmişte ve hatta bugün bile Türk maarifinde millî, köklü ve gelenekleşmiş bir yapı, sistem ve zihniyet birliği gerçekleştirilememiş; iki asırdır sözü edilen "ilim ve fenler"de Türk milletinin tarihî ve kültürel kişiliğine lâayık, ihtiyaçlarına cevap veren, çağdaş medeniyet dünyasında özlediği mevkiye oturmasını sağlayan bir seviyeye ulaşamamıştır. Çağdaşlaşma ve ilerlemenin en temel şartı olan bilgilenme ve aydınlanma şuurunu halka benimsetmekle yükümlü olan aydınların Batı bilimiyle Batı kişiliğini ve değerlerini birbirine karıştırmaması, bu suretle kişilik ve değer buhranına uğraması gerçeğinin özlenen gelişmenin en temel engeli olduğu günümüz aydınları tarafından daha iyi kavranmış gözükmektedir. Özellikle Türkiye'de Batılilaşma'nın tepeden ve tek elden yönlendirildiği dönemin sona erdiği, benimsenen demokratik sistemin zorlamasıyla da olsa aydın-halk diyalogu-

nun kurulmaya başladığı 1950 yılından bugüne kadar Türk millî eğitiminde gözlenen olumlu gelişmeler, Türk aydınının Batılilaşma'yı yeni bir perspektiften ele almaya başlamasını sağlamıştır. Ancak yarım yüzyıla yaklaşan demokrasi tecrübesine rağmen, bugünün bazı aydınları hâlâ Batılilaşma'yı tahlilde ürkeklikten yahut peşin hükümlerden kurtulamamaktadır. Demokratik gelenekler ve ilim zihniyeti geliştikçe Türk tarihinde Batılilaşma hareketleri, politikaları, yönlendiricileri veya karşı gelenleri daha soğukkanlı ve objektif olarak değerlendirilecektir. Ancak bu sayededir ki iki yüzyıldır sürdürülen çabalara rağmen bu konuda hâlâ karşılaşılan problemlerin üstesinden gelinebilir ve belki de yeni oluşumlara gidilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Charles Mac Farlane, *Turkey and Its Destiny*, London 1850, s. 270-271; M. Ali Aynî, *Dârûl Fünun Tarihi*, İstanbul 1927; Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1930; *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul 1977), I-V; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966; Bedri Ziya Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara 1965; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968; Hasan Ali Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1974; a.mlf., *Türk Milli Eğitim Teşkilatı I*, Ankara 1981; Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul 1975; a.mlf., *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978; Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, İstanbul 1980; a.mlf., *Maarifimizin Ana Davaları*, İstanbul 1980; *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul 1983; Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul 1984.

HALİS AYHAN

IV. HUKUK

Hukukta Batılilaşma, genel anlamdaki Batılilaşma'ya paralel olarak XIX. yüzyılda başlayan ve Cumhuriyet dönemindeki hukuk inkılaplarıyla doruğa ulaşan devletin siyasî ve hukukî yapısını Batı şekil ve normlarına uydurma hareketidir. Genellikle Tanzimat dönemiyle yoğun bir şekilde başladığı kabul edilen Batılilaşma hareketleri içerisinde hukuk alanında yapılan düzenlemeler önemli bir yer tutar. Bunlar sadece hukukî yapının ve kanunların kısmen Batı standartlarına göre düzenlenmesi sonucunu doğurmamış, aynı zamanda bu alanda Cumhuriyet döneminde görülen topyekûn Batılilaşma'ya da uygun bir zemin hazırlamıştır.

XIX. yüzyıl Batı'da bir kanunlaştırma asrıdır. Avrupa devletlerinin içinde bulundukları siyasî ve özellikle hukukî değişimlik hukukçuları ve devlet adamlarını kanunlaştırmaya ve bu yolla siyasî ve hukukî birlik sağlamaya yönelttiği gibi bu asırda sistematik hukuk ilminin gelişmesi de kanunlaştırmalarda itici bir rol oynamıştır. Tanzimat döneminde Batı'yı örnek alan Osmanlı devlet adamları Batı'daki bu yeni cereyanın etkisinde kalarak Batı örneğinde kanunlaştırmalara yönelmişlerdir. Ne var ki Tanzimat döneminde Osmanlı hukukunun nisbeten birlik ve istikrar içerisinde olması sebebiyle Batı'daki kadar âcil bir kanunlaştırma ihtiyacı bulunmadığı gibi bu dönemde bütün alanlarda köklü bir kanunlaştırma hareketini sağlayacak sistematik hukuk ilminde bir gelişme de söz konusu olmamıştır. Biraz da bu sebeple Arazi Kanunnâmesi ve *Mecelle* gibi daha çok Cevdet Paşa'nın ferdî gayretlerinin ve hukukî dehasının ürünü olan kanunlar hariç Tanzimat'tan sonra kabul edilen kanunların önemli bir bölümü Batı kanunlarının kısmen veya tamamen iktibası yoluyla hazırlanmıştır. Âcil bir ihtiyaç olmadan ve hukukî zemini hazırlanmadan yapılan bu kanunlaştırmaların millî ihtiyaçlarla olduğunu ve millî ihtiyaçlar doğrultusunda yapıldığını söylemek zordur.

Osmanlı Devleti'ndeki Batılilaşma hareketlerinin, özellikle hukuk alanında yapılanların bütün Tanzimat dönemi boyunca bizzat Batı tarafından teşvik edildiği, teşvikin yeterli olmadığı yerlerde de bu yönde baskı yapıldığı görülmektedir. Esasen bu dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasî ve iktisadî bakımdan Avrupa'nın desteğine muhtaç olması, Osmanlı devlet adamlarının yenileşme hareketlerini Batı'nın istekleri doğrultusunda düzenleme mecburiyetinde bırakmıştır. Nitekim Tanzimat dönemini başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Batı devletlerini XIX. yüzyılın başından beri çeşitli problemlerle ve özellikle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla bunalan Osmanlı Devleti'nin yanına çekme düşüncesiyle hazırlandığı gibi bu dönemin bir başka önemli siyasî-hukukî belgesi olan Islahat Fermanı da Kırım Savaşı sonrasında toplanan Paris Kongresi'nde yine Batı devletlerini etkileme düşüncesiyle çıkarılmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın kaleme alınmasında özellikle İngiltere'nin etkisi açıktır. Reşid Paşa'nın, Londra büyükelçiliği

sırasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki eski elçisi Canning ile sık sık görüştüğü ve onun istekleri doğrultusunda fermana bir şekil verdiği bilinmektedir. Esasen Canning bu tür tavsiyeleri daha önce II. Mahmud'a da yapmış, onun yenilik hareketlerine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale diye nitelendirilebilecek ölçüde katkılarda bulunmuştu. Gerek İngiliz gerek Fransız ve gerekse diğer büyük devlet elçilerinin Osmanlı Devleti'nin yenilik yolundaki gayretlerine bu tür müdahaleleri hiç de az değildir.

Esasları Âlî Paşa ile İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçileri tarafından kararlaştırılan Islahat Fermanı'nda ise devlet gayri müslim azınlıkları müslüman tebaa ile bir tutmuş ve onlar lehinde ıslahat yapmaya söz vermiştir. Paris Konferansı'nda da bu ferman dikkate alınmış ve Paris Antlaşması'nın 9. maddesinde fermanla gayri müslim azınlıklara tanınan kamu haklarının büyük bir takdirle karşılandığı belirtilmiştir. Nitekim daha sonra gayri müslim azınlıklar lehinde kamu hukuku alanında birtakım düzenlemeler yapılmıştır.

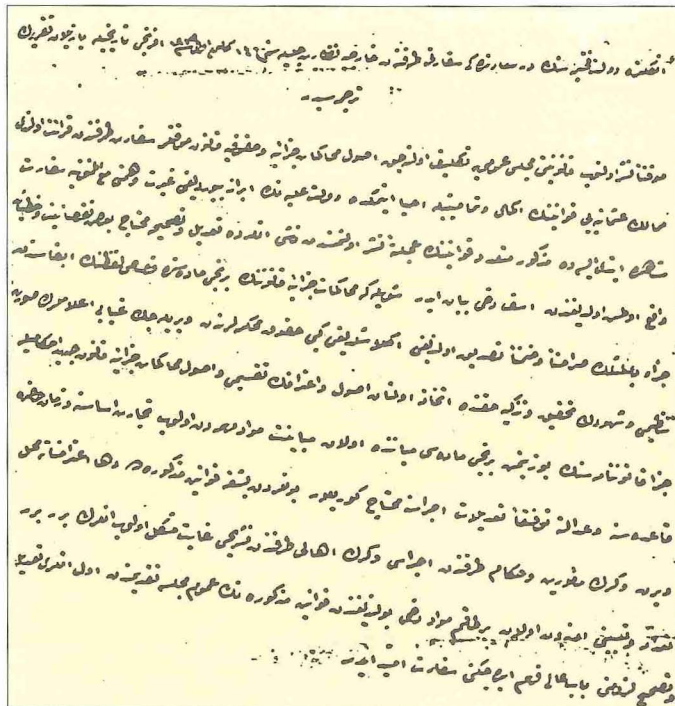
Batı'nın baskıları sadece gayri müslim azınlıklara birtakım imtiyazların verilmesine münhasır kalmamış, bu baskı adlî teşkilât ve kanunlaştırma alanında da kendini daima hissettirmiştir. Paris Kongresi'nde yabancı mütercimlerin mahkemelere müdahalesinden şikâyet eden Âlî Paşa Batılı devletlerin mahke-

melerde yeni düzenlemeler yapılması tavsiyesiyle karşılaşmış, böylece mütercimlerin müdahalesinin sona ereceği kendisine hatırlatılmıştır. Aynı şekilde kanunlaştırma alanında da özellikle Fransa'nın Osmanlı devlet adamlarına sürekli baskı yaptığı bilinmektedir. Bu baskılar, en yoğun oldukları medenî kanun alanında müsbet sonuç vermemişse de başta kara ve deniz ticaret kanunları olmak üzere ceza kanunu, ceza ve hukuk usulü kanunlarının hazırlanması sırasında etkili olmuş ve bu kanunlar ya Fransız kanunları tercüme edilerek veya örnek alınarak hazırlanmıştır.

Batı'nın hukuk alanında Osmanlı Devleti'ne çeşitli yollarla tesir etmeye çalışmasının ve bu hususu zaman zaman baskıya dönüştürmesinin bazı sebepleri vardır. Gayri müslim azınlıklara kamu hukuku alanında yeni hakların tanınması yolunda bütün Tanzimat dönemi boyunca görülen sürekli baskıların temelinde, Batılı devletlerin kendi mezheplerine mensup azınlıkları destekleyerek bunlar nezdinde itibar kazanma, bu vesile ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma ve her zaman tabii müttefikleri olan gayri müslimleri siyasî, hukukî, iktisadî ve sosyal bakımdan daha güçlü hale getirme arzuları vardır. Bu sebeple Fransa'nın Katolikler, İngiltere'nin Protestanlar ve Rusya'nın da Ortodokslar'ın hâmisî rolünü üstlendikleri ve her fırsatta bunlar lehine yeni imtiyaz ve haklar is-

tedikleri görülmektedir. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti gayri müslimler lehinde sürekli tâvizler vermek ve düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Ne var ki bu düzenlemelerin Osmanlı Devleti'nin o günkü problemlerine çare olduğunu söylemek güçtür. Zira bu düzenlemeler bir taraftan gayri müslim azınlıkların Osmanlı Devleti'ndeki durumlarını kuvvetlendirir ve onları kamu hukuku alanında söz sahibi yaparken diğer taraftan da yabancılara bu azınlıkların haklarını bahane ederek sık sık Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkânı vermiş ve bu durum çok uluslu Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Sonuç olarak da hukukta Batılılaşma'nın bir tezahürü olan bu düzenlemelerden Osmanlı Devleti değil Batılılar ve Batılılar'ın güdümündeki azınlıklar faydalanmıştır.

Batı baskısının ikinci sebebi, geniş Osmanlı ülkesinin bu asırda süratle sanayileşen Batılı devletler için uygun bir pazar oluşturmamasıdır. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Muahe-desi ve kısa süre sonra diğer Batılı devletlerle imzalanan benzer antlaşmalar gümrük duvarlarını büyük ölçüde indirdiğinden Osmanlı pazarları Avrupa sanayi ürünlerinin istilâsına uğramıştı. Bu şekilde artan ticarî ilişkilerden doğacak ihtilâfları Batı tâcirlerinin alışık olduğu bir hukuk düzeni içerisinde çözmek için ticaret mahkemelerinin ve kanunlarının Batı modelinde olması konusunda Avrupa sürekli baskı yapmıştır. Tanzimat'tan sonra şer'îyye mahkemeleri yanında kurulan ilk mahkemelerin ticaret mahkemesi olması ve Batı'dan ilk defa ticaret kanununun alınması tesadüfî değildir. Cevdet Paşa kanunlaştırmanın sebeplerinden biri olarak son zamanlarda Osmanlı Devleti'ne Avrupalı tâcirlerin sıkça gidip gelmelerini göstermekte, onların ihtiyaçlarını gidermek için yeni kanunî düzenlemelere gerek duyulduğunu belirtmektedir. Ne var ki bir taraftan gümrük duvarlarının indirilip Osmanlı ürünlerinin yabancı sanayi karşısında korumasız bırakılması, diğer taraftan ticarî ihtilâflarda Osmanlı tâcirlerinin yabancısı oldukları bir hukuk sisteminin Batı modelinde kurulan ticaret mahkemeleri tarafından uygulanması, Osmanlı ticaret ve sanayiine ve bunun sonucu olarak Osmanlı maliyesine büyük ölçüde zarar vermiştir. Bu durum, söz konusu alanlardaki düzenlemelerde Osmanlı Devleti lehine tercihlerin yapılmadığını

Osmanlı kanunlarında değişiklik yapılmasıyla ilgili İngiliz Sefareti'nin takrirî (BA, Yıldız, nr. 553/251, K 35)

ve neticede Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandırdığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü faktör, Batı devletlerinin ve özellikle Fransa'nın, kendi kanunlarının Osmanlı Devleti tarafından kabulüyle bir ilmi ve kültürel itibar arama gayreti içerisine girmesidir. Kanunlaştırma alanında Avrupa'da sahip olduğu öncülük ve özellikle 1804 tarihli medenî kanunun (Code Napoléon) büyük bir beğeni ile karşılanması, Fransa'yı kendi kanunlarını başka ülkelere ihraç etme arzusu içerisine sokmuştur. Nitekim Code Napoléon İtalya, Belçika, İspanya, Romanya ve bazı Latin Amerika ülkeleriyle Mısır tarafından kısmen veya tamamen iktibas edilmiştir. Almanya da bu iktibastan, tarihçi ekolün ve özellikle Savigny'nin Almanya için henüz kanunlaştırmamanın zamanı gelmediği, önce tarihî metotla millet ruhunda mevcut hukukî geleneklerin tesbit edilip ortaya çıkarılması gerektiği gerekçesiyle karşı çıkması sayesinde kurtulmuştu. Fransa Osmanlı Devleti'nde kendi kanunlarının kabul edilmesi için büyük gayret göstermiştir. Fransa'nın bu çabalarının Fransız kültürünün ve hukukunun yayılmasında özel bir yeri olduğu inkâr edilemez.

Bu dönemin hukuk alanındaki Batılılaşma hareketlerini, adli teşkilât ve kanunlaştırma alanında yapılan düzenlemeler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Esasen Tanzimat Fermanı'nda her iki alanda yeni düzenlemelere du-

yulan ihtiyaç, "memâlik-i mahrûsamızın hüsn-i idâresi zımnında bâzı kavânîn-i cedîde vaz' ve te'sîsi lâzım ve mühim görûlerek" (Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 255) ifadeleriyle belirtilmişti. Bu düzenlemeleri yapma görevi de II. Mahmud döneminde kurulmuş olan ve Tanzimat Fermanı'nda yeni üyelerle takviye edileceği ve yapısına yeni bir şekil verileceği belirtilen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye verildi. Resid Paşa, Osmanlı devlet yapısına daha çok benzediğini düşündüğü Avusturya ve Prusya'daki örneklerle bakarak bu meclisi yeniden düzenlemeye çalıştı. Daha sonra bu meclis Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tanzîmat olarak ikiye ayrılmış ve kanunî düzenlemeleri yapma görevi bu ikinci meclise verilmiştir. Ardından yine birleştirilen, daha sonra da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye ve Şûrâ-yı Devlet olarak tekrar ikiye ayrılan bu meclisler bu dönemdeki hukukî yapının belirlenmesinde önemli rol oynamış ve yarı teşrî bir görev üstlenmişlerdir.

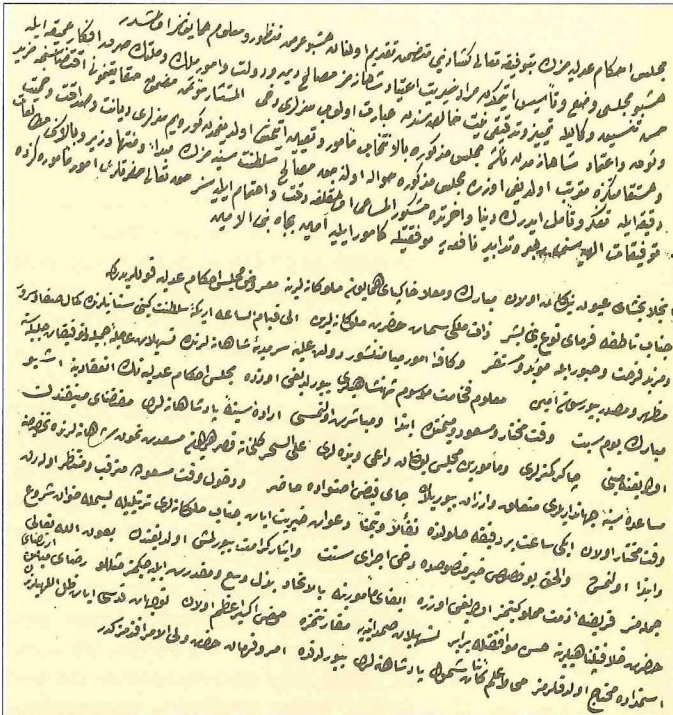
Adli teşkilât alanında ilk düzenlemenin 1848 yılında İstanbul'da kurulan ticaret mahkemeleriyle başladığı bilinmektedir. 1850 tarihli Ticaret Kanunnâmesi'ne 1860 yılında yapılan bir zeyil ile bütün imparatorluk içinde ticaret mahkemeleri kurulmaya başlandı. Bu mahkemelerden sonra bu alanda görülen ikinci düzenleme, genel olarak nizâmiye mahkemeleri olarak bilinen ve şer'iyye mahkemeleri yanında toplu hâkimli olarak

kurulan hukuk ve ceza mahkemelerinde görülmektedir. 1864 tarihli vilâyet nizamnâmesiyle kaza, sancak ve vilâyetlerde bidâyet ve istînaf mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemeler bir kadının başkanlığında üçü müslûman, üçü gayri müslim altı üyeden oluşmaktaydı. 1868'de bu mahkemelerin temyiz mercii olarak Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye teşkil edildi. Ticaret mahkemelerinde olduğu gibi bu mahkemelerin kuruluşunda da Batı'nın belirli bir rol ve baskısının bulunduğu açıktır. Şer'iyye mahkemelerinde ihtiyaçlara göre vazife bakımından yeni bir yapılanmaya gidilmesi yerine nizâmiye mahkemelerinin kurulması, Âlî Paşa'ya Paris Konferansı sırasında yapılan telkin ve baskıların sonucu olsa gerektir. Öte yandan nizâmiye mahkemelerini toplu hâkimli olarak düzenlemenin Osmanlı geleneğine ve o dönemin şartlarına ne kadar uyduğu ve ihtiyaca ne ölçüde cevap verdiği dikkate alınmamıştır. Bunun sonucunda birçok kaza, sancak ve vilâyette hiçbir hukuk kültürü olmayan kimseler mahkeme üyesi yapılmıştır ki bunun âdil yargının sağlanmasında büyük bir sakınca teşkil ettiği açıktır.

Adli teşkilât alanında yapılan düzenlemeler çerçevesinde Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşu sırasında yine bir Batı devleti (Fransa) örnek alınarak Şûrâ-yı Devlet kuruldu.

Hukukta Batılılaşma en yoğun şekliyle kanunlaştırma alanında görülmektedir. Tanzimat öncesinde daha çok ceza, arazi ve vergi hukuku sahalarını kısmen düzenleyen muhtelif kanunnâmeler hazırlanmışsa da bunlar gerek şekil gerekse muhteva bakımından Tanzimat döneminde hazırlanan kanunlardan farklıdır. İlk defa Tanzimat döneminde bir hukuk dalının bütününi düzenleyen genel kanunlar hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu kanunların bir kısmı hem şekil hem muhteva bakımından, bir kısmı da sadece şekil bakımından Batı kanunlarının etkisinde kalmıştır.

Hükümlerinin çoğu Fransız ticaret kanunundan alınan 1850 tarihli ticaret kanununun kabulünden sonra, ilk önce 1274 (1858) tarihli Ceza Kāunnāme-i Hümâyunu, arkasından da yine aynı yıl 1274 tarihli Arazi Kanunnâmesi kabul edildi. Ceza Kanunnâmesi'nin hazırlanmasında hem Fransız ceza kanunundan, hem de o zamana kadar yürürlükte olan hukuktan faydalanılmıştır. Tanzimat döneminin, şekil bakımından Batı'nın kanunlaştırma tekniğinden istifade edil-

Meclis-i
Ahkâm-ı
Adliyye'nin
açılışıyla
ilgili
II. Mahmud'un
hatt-ı
hümâyunu
(BA. HH,
nr. 33.973)

mekle birlikte muhteva bakımından tamamen millî olan kanunlarından birisi Arazi Kanunnâmesi'dir. Cevdet Paşa'nın başkanı olduğu bir heyet tarafından hazırlanan bu kanunnâme, o zamana kadar Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan arazi esaslarını düzenleyen teknik bir kanundur ve gerek dili gerekse kanunlaştırma tekniği bakımından bu dönemin en başarılı örneklerinden biridir (bk. ARAZİ KANUNNÂMESİ).

Arazi Kanunnâmesi'nin arkasından 1278 (1861) tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizamnâmesi Fransa kanunundan, 1280 (1863) tarihli Ticâret-i Bahriyye Kanunnâmesi de Fransız deniz ticaret kanunu ile diğer bazı Avrupa kanunlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Hukukta Batılilaşma hareketi içerisinde Osmanlı medenî kanunu diyebileceğimiz *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin özel bir yeri vardır. *Mecelle*, Batı kanun tekniğine göre hazırlanmış ve bu yönüyle hukukta Batılilaşma'dan belirli ölçüde etkilenmiş bir kanun olmakla birlikte muhteva bakımından Arazi Kanunnâmesi'nde olduğu gibi yürürlükte olan hukukun kanunlaştırılmasıyla gerçekleşen teknik bir kanundur; bu dönemdeki kanunlaştırma hareketlerinin en orijinal ve en önemli ürünüdür. Bu kanun da Cevdet Paşa'nın başkanı olduğu bir heyet (*Mecelle Cemiyeti*) tarafından 1869-1876 yılları arasında hazırlanmıştır. Hazırlanışı sırasında cereyan eden tartışmalar, Tanzimat devrinde hukuk alanında başlayan Doğu-Batı mücadelesini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Fransa'nın kendi kanunlarını Osmanlı Devleti'ne empoze etmesi, Tanzimat döneminin en sık karşılaşılan bir fenomeni olmaktadır. Özellikle medenî kanunlarının alınması konusunda Âlî Paşa'ya büyükelçi De Bourre tarafından sürekli telkin ve baskıda bulunduğu, büyükelçiliğin Fransız hariciyesine gönderdiği telgraf metinlerinden açıkça anlaşıldığı gibi (bk. Le Baron I. de Testa, VII, 462, 511), bu baskılardan bunalarak medenî kanunun (Code Napoléon) alınmasına meyleden ve bunun için padişahı ikna etmeye uğraşan Sadrazam Âlî Paşa'nın Girit'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği lâyihadan da anlaşılmaktadır (bk. Ali Fuat [Türkgeldi], s. 127). Bu baskılar başlangıçta etkili olmuş ve Âlî Paşa biraz da baskıları azaltmak düşüncesiyle Fransız medenî kanununun alınmasını savunmuş, bu maksatla kanunu tercü-

me ettirmiş ve hatta büyükelçiliğin yardımıyla medenî kanunu Osmanlı hukukuna uyarlamak için bir heyet kurmuştu. Bu alanda bir hayli mesafe alınmış olmasına rağmen Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve Mütercim Rüsdü Paşa'nın ısrarları sonucunda Batı'dan iktibas yerine millî bir medenî kanun hazırlanması cihetine gidilmiş ve *Mecelle* hazırlanmıştır. Böylece medenî kanun alanında Batılilaşma çalışmaları yarım asırlık bir gecikmeye uğramıştır (bk. MECELLE-i AHKÂM-ı ADLİYYE).

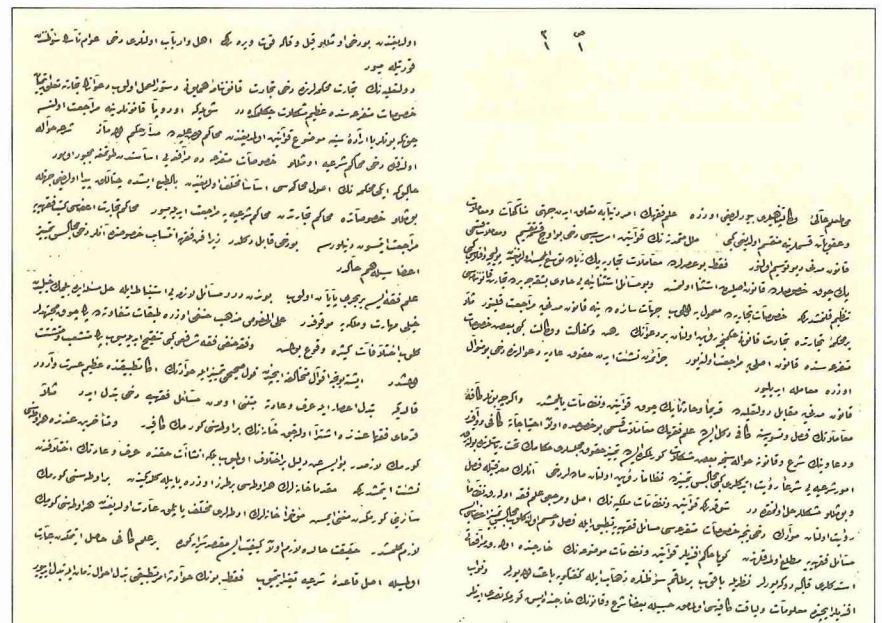
Mecelle'den sonra hükümleri hemen hemen aynen Fransız ceza muhâkemeleri usulü kanunundan alınan 1296 (1879) tarihli Usûl-i Muhâkemat-ı Cezâiyye Kanunu ve *Mecelle Cemiyeti*'nin hazırlanmış olduğu tasarı ile Fransız hukuk usulü muhâkemeleri kanununun hükümlerinin birleşmesinden meydana gelen 1297 (1880) tarihli Usûl-i Muhâkemat-ı Hukûkiyye Kanunu kabul edilmiştir.

XX. yüzyılın başında hazırlanan Hukûk-ı Âile Kararnâmesi de *Mecelle* gibi şekil bakımından Batılilaşma'nın etkisi altında kalmış, muhteva bakımından ise o zamana kadar uygulanmakta olan İslâm aile hukuku esaslarını tedvin etmiştir. Kararnâmenin hazırlanması aşamasında Batıcılar, Türkçüler ve İslâmcılar'ın kanunun muhtevası konusunda uzun tartışmalar yaptıkları bilinmektedir. Neticede İslâmcılar'ın görüşü ağır basmıştır.

Bu kanun gayri müslim cemaatlerin kazâi muhtariyetlerini ortadan kaldırması, onlara ait hükümlerin şer'îyye mahkemeleri tarafından uygulanması esasını getirmiş olmasıyla da dikkati çekmektedir. Ayrıca kanun sadece Hanefî mezhebinde değil diğer Sünnî mezheplerden de faydalanmış, bu yönüyle daha sonra hazırlanan diğer İslâm ülkelerinin aile kanunlarına da tesir etmiştir (bk. HUKUK-ı ÂİLE KARARNÂMESİ).

Gerek adlî yapı gerekse kanunlaştırma alanında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar uzanan dönem iki fikrin, hukukta Batılilaşma ile millî kalma fikrinin devamlı bir mücadelesi şeklinde geçmiştir. Bu mücadele, hazırlanan kanunlar ve kurulan farklı adlî yapılar arasındaki âhen-gi menfî şekilde etkilemiştir. Cumhuriyet döneminin başlangıç yıllarında da bu mücadelenin devam ettiği görülmektedir. İlk yıllarda millî hukukla Batı hukukunun ihtiyaçlara göre telifinin düşünüldüğü izlenimi edinilmektedir. 1921 Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun 7. maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında ilk sırada olmak üzere "ahkâm-ı şer'îyyenin tenfizi" de sayıldığı gibi hazırlanacak kanunlarda fikhî hükümlerin dikkate alınacağı belirtilmekteydi: "Kavânin ve nizâmat tanziminde muâmelât-ı nâsa erfak ve ihtiyâcât-ı zamâna evfak ahkâm-ı fıkhiyye ve hukûkiyye ile

Mecelle esbâb-ı mücibe mazbatası (BA, İradeler, nr. 65/7)

âdâb ve muâmelât esas ittihaz kılınır". 1923 yılında kurulan Mecelle Vâcibât, Mecelle Ahvâl-i Şahsiyye, Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye ve Şer'iyye, Ticâret-i Bahriyye ve Berriyye, Usûl-i Muhâkeme-i Cezâiyye ve Kânûn-ı Cezâ komisyonları ile Cumhuriyet döneminin ihtiyaç duyduğu kanunların hazırlanması cihetine gidilmişti. Bu komisyonlardan özellikle Mecelle Ahvâl-i Şahsiyye Komisyonu, İslâm hukukuna belirli ölçüde bağlı kalarak aile hukuku sahasında 1923 ve 1924 tasarılarını hazırlamıştı. Mecelle Vâcibât Komisyonu da *Mecelle* esas olmak üzere ihtiyaçlara uygun bir borçlar kanunu hazırlama çalışmalarına başlamıştı. Ancak bu çalışmalar sürerken siyasi iktidarda hukukta kökten bir Batılılaşma fikri galip geldiğinden hazırlanan bu tasarılarından hiçbirini kabul görmemiş ve toptan Batılılaşma yolu tercih edilmiştir. Bu konuda oluşan muhalif fikir sahiplerinin karşılaştığı muamele hususunda, ihzâr-ı kavânin komisyonlarının görevlerine son verilirken bu komisyonlar önünde yapılan konuşma yeterli bir fikir vermektedir: "Türk ihtilâlinin kararı Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki önüne çıkacaklar demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar" (Bozkurt, s. 11). Nitekim daha sonra muhalifler hep bu metotla susturulmuştur.

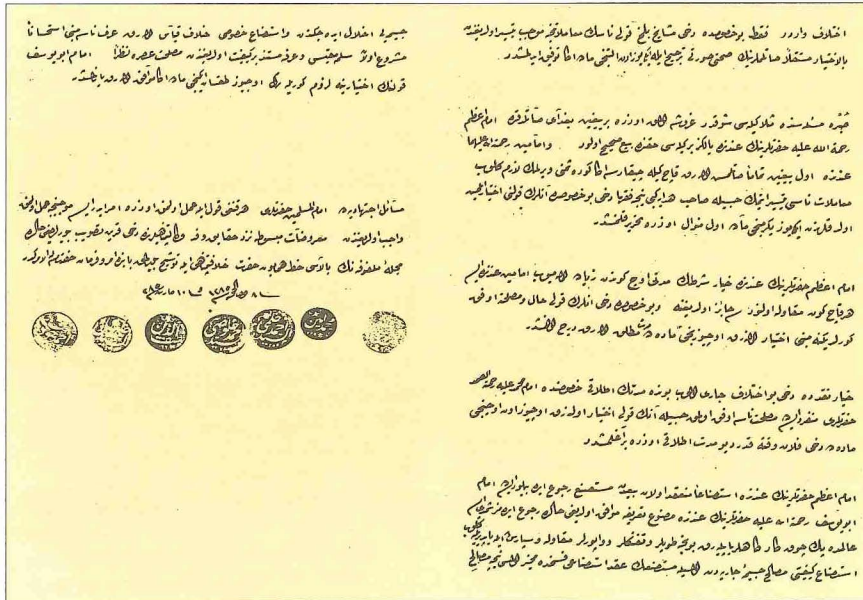
Bunun sonunda bir taraftan şer'iyye mahkemeleri lağvedilip adli teşkilât tamamen Batı modeline göre düzenlenirken diğer taraftan da hukukun bütün alanlarında uygun görülen Batı kanunlarının Türkçe'ye çevrilerek kabul edilmesi yönüne gidilmiştir. Neticede medenî kanun İsviçre'den, ceza kanunu İtalya'dan, ceza usul kanunu Almanya'dan, medenî usul kanunu İsviçre'nin Neuchâtel kantonundan, kara ve deniz ticaret kanunları da Almanya'dan aynen veya kısmen değiştirilerek alınmış ve böylece pozitif Türk hukuku kara Avrupa'sı hukukunun bir karışımından ibaret hale getirilmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma hareketlerinde devrin idarecilerinin tercihleri kadar Tanzimat döneminde olduğu gibi Batı'nın etki ve baskısı da rol oynamıştır. Osmanlı Devleti 1914 yılında kapitülasyonları tek taraflı bir kararla kaldırdığını ilân etmiş, ancak bu karar Avrupa tarafından kabul edilmemişti. Lozan barış görüşmeleri sırasında kapitülasyonlar ve bunların yabancılara tanıdığı adli imtiyazların kaldırılması büyük tartışmalara konu olmuştur. Batılı delegeler Türkiye'de bulunan yabancıların davalarının yabancı hâkimlerin de yer aldığı karma mahkemelerde görülmesi konusunda ısrarlı olmuşlar ve konferansın bu sebeple kesilebileceği tehdidinde bulunmuşlardır. Tür-

kiye bu konferansta esasen kendisinin de adli yapıda yeni düzenlemelere gideceğini, dolayısıyla Batılılar'ın endişe edecekleri bir durumun söz konusu olmadığını ısrarla savunmuş (meselâ bk. *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, 1/1/2, s. 229), fakat muhtemelen Batılı devletler Türkiye'nin adli yapıda köklü bir değişikliğe gidebileceğine ihtimal vermediklerinden bu vaadle yetinmek istememişlerdir. Neticede uzun münakaşalardan sonra Amerikan delegesinin teklifi üzerine Türkiye Cumhuriyeti tarafından Batılı hukuk müşavirlerinden faydalanılması ve hazırlanacak kanun komisyonlarında ve adli yapının düzenlenmesinde bunların istihdam edilmesi karşılığında adli kapitülasyonların kaldırılması kabul edilmiştir. Türk muhahas heyeti de 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı "Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri"de Türk hükûmetinin uygulamadaki gelişmenin gerektirdiği bütün reformları yapmaya hazır olduğunu, bu sebeple beş yıldan az olmayan bir süre için Avrupalı hukuk danışmanları almak niyetinde bulunduğunu, bu danışmanların hukuk reformlarını hazırlayacak komisyonlara katılacaklarını ve Türk mahkemelerinin işleyişini izlemekle ve Adalet bakanına gerekli görecekları bütün raporları göndermekle görevli bulunacaklarını beyan ve taahhüt etmiştir (*Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, II/2, s. 105). Nitekim devrin Adliye Vekili Mahmut Esat [Bozkurt] medenî kanunun nasıl kabul edildiğini anlatan makalesinde kapitülasyonları kaldırırken, "Hukuk sistemiyle, kanunlarıyla, mahkemeleriyle yepyeni bir adalet organı yaratmayı da üzerimize almış bulunuyorduk... Lozan Muahdesi'yle yüklendiğimiz işi elden geldiği kadar çabuk başarmak la-zımdı" (Bozkurt, s. 8) demektedir. Bütün bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki kapitülasyonların ve bu arada kapitülasyonlarla yabancılara verilen hukukî imtiyazların kaldırılması karşılığında yeni Türk hükûmeti hukukî yapıyı tamamen Batı istekleri yönünde düzenleme taahhüdünde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak Lozan Muahdesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra ihzâr-ı kavânin komisyonlarının görevlerine son verilmiş ve bu komisyonlarca hazırlanan tasarılar dikkate alınmamıştır.

Cumhuriyet idaresinin başlangıçta telifli bir yol takip etmişken daha sonra tamamen Batı'ya yönelmesinin temelinde, adli kapitülasyonları kaldırmak iste-

Mecelle esbâb-ı mücibe mazbatası (son sayfa)

mesinin yanı sıra Lozan Muahedesi'yle Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan gayri müslim azınlıklara ahvâl-i şahsiyye alanında tanınan hukukî muhtariyeti bertaraf etme düşüncesi de yatsa gerektir. Lozan Muahedesi'nin 42. maddesiyle Türkiye Cumhuriyeti aile hukuku ve ahvâl-i şahsiyye alanlarında gayri müslim azınlıkların örf ve âdetlerine uygun hükümler koymaya izin vermektedir. Bu hükümler Cumhuriyet hükûmetiyle azınlıkların temsilcilerinden oluşacak heyetler tarafından belirlenecekti. Nitekim muahdeden hemen sonra belirtilen karma heyetler kurulup çalışmalara başlamıştır. Ancak bu sırada Türk hükûmeti, ilgili ihzâr-ı kavânin komisyonu (Mecelle Ahvâl-i Şahsiyye Komisyonu) tarafından hazırlanmış bir kanun tasarısı da olduğu halde, aile hukuku sahası dahil olmak üzere medenî hukukun bütün alanlarını İsviçre medenî kanununa göre tanzim etmeyi kabul etti. Bu kabul bir anlamda muahede ile kurulan karma komisyonlara yapacak bir iş bırakmıyordu. Nitekim daha İsviçre medenî kanununun kabulü çalışmaları sırasında bu komisyonlar teker teker Adliye Vekâleti'ne başvurarak İsviçre medenî kanununun alınması vâkiası karşısında kendilerinin ayrıca bir çalışma yapmasına gerek olmadığını ve Lozan Muahedesi'yle verilen imtiyazdan vazgeçtiklerini bildirmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nde bütün asırlarda ahvâl-i şahsiyye alanında var olan İslâm hukuku, Müsevî hukuku ve Kilise hukuku şeklindeki üçlü uygulama sona ermiştir. Devrin Adliye Vekili Mahmut Esat bunu, "Vekâlet, saltanat devrinden müdevver böyle sakat bir an'nenin nihayete ermesini ve devlet kanunlarında vahdetin teessüs etmiş olmasını memnuniyetle kaydeder" sözleriyle hukukî birlik yolunda elde edilmiş büyük bir başarı olarak sunmaktadır (Bilsel, s. 56). Burada üçlü uygulamanın kalkıp hukukî birliğin sağlandığı doğrudur. Ne var ki bu birliğin hangi hukuk sistemi lehinde sağlandığı ve getirilen düzenlemenin Türk milletinin sosyal bünyesine ne ölçüde uyduğu ayrıca üzerinde durulması gereken bir meseledir. Geleceğin hukukçuları, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaların ışığında bu kanunların ne derecede Türk insanının ihtiyaçlarına cevap verdiğini ve Türk toplum yapısına uyduğunu ortaya koyacaktır.

Cumhuriyet dönemindeki hukuk inkılablarıyla Tanzimat'tan beri devam edegelen Batı-Doğu mücadelesi hukuk ala-

nında sona ermiş oldu. Ancak sosyal ve kültürel alanlarda bu mücadele halen devam etmektedir. Bu mücadelenin alacağı son şeklin hukuka yansması da muhtemelen kaçınılmazdır. Türkiye'de demokrasi yolunda atılan müsbet adımlar halkın da bu mücadelede yer almasını sağlamaktadır. Bugüne kadar gerçekleştirilen yenilik hareketlerinde hiç görülmeyen ve kendi adına başkalarının verdiği kararların müsbet veya menfi sonuçlarına katlanan halk ilk defa bu mücadelede etkin bir şekilde rol sahibi olabilecektir. Bu durum, bir buçuk asırdır devam eden yenileşme ve Batılilaşma hareketinin son sözün söyleneceği bir süreç girdiğinin belirtisi gibi görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. A. Ubicini, *Türkiye 1850* (trc. Cemal Karaağaçlı), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), I, 173-174; Le Baron I. de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les Puissances étrangères*, Paris 1864-1901, VII, 420, 462, 469, 505, 511; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 34, 198-201; a.mlf., *Tezâkir*, I, 62-63; II, 153; III, 239; IV, 73, 84-85, 95, 101, 167-168, 194-195, 250; Ed. Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1328; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Ankara 1985, I, 1294; III, 1148, 1174, 1188-1195; *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler* (trc. Seha L. Meray), Ankara 1973, I/1/2, s. 222-224, 229, 232; I/2, s. 16-37, 117-118; II/2, s. 13, 105-164; Bilal N. Şimsir, *Lozan Telgrafları*, Ankara 1990, I, 264-265, 291-293, 305, 340-345, 390, 397, 445; Ali Fuat [Türk geldi], *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, İstanbul 1928, s. 127; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 229-230; Recai G. Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 97-128; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", a.e., s. 139-209; Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı", a.e., s. 211-220; Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", a.e., s. 321-421; a.mlf., "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975, s. 49-97; Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 221-232; İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", a.e., s. 777-857; Mahmut Esat Bozkurt, "Medenî Kanun Nasıl Hazırlandı", *Medenî Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, İstanbul 1944, s. 1-20; Cemil Bilsel, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", a.e., s. 21-71; Ebülulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 28, 44-47, 53, 59-60, 64-66, 79-80, 88-91, 149, 176-177, 211, 226, 230, 236-238, 242-244, 271; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 152-164, 255-264; VI, 116-122, 148-156; VII, 142-151, 163-178; a.mlf., "Tanzimattan Evvel Garphlaşma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 13-30; a.mlf., "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 581-

601; Z. Fahri Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul 1958, s. 244; a.mlf., "Tanzimatta İctimaî Hayat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 619-659; J. N. D. Anderson, *Islamic Law in the Modern World*, London 1959, s. 22-24; Guido Tedeshi, *Studies in Israel Law*, Jerusalem 1960, s. 85-86, 89-91; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılilaşma Hareketleri*, İstanbul 1960; Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Princeton 1963, s. 252-253; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966 (2. bs. İstanbul 1979), s. 51, 92; a.mlf., "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 757-775; A. Recai Seçkin, *Yargıtay, Tarihçesi Kurulu ve İşleyişi*, Ankara 1967, s. 1-10, 13-14, 24, 29-30; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*; Count Leon Ostrogrog, *Ankara Reformu* (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1972, s. 54-55; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, tür.yer.; Halil İnalık, "Tanzimat Nedir", *Tarih Araştırmaları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1940, s. 237-263; a.mlf., "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 603-622; a.mlf., "İmtiyâzât", *El²* (İng.), III, 1179-1189; Sıddık Sami Onar, "Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'u, Mecelle", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XX/1-4, İstanbul 1955, s. 57-85; A. Cevad Eren, "Tanzimât", *İA*, XI, 709-765.

M. AKİF AYDIN

V. EDEBİYAT

Türk edebiyatında Batılilaşma hemen her zaman siyasi Tanzimat hareketiyle beraber düşünülmüştür. Bunda, idarî ıslahatın ve edebî yeniliklerin aynı ad (Tanzimat) altında anılmasının rolü vardır. Aslında bütün idarî reformların başlangıcı olarak Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu göstermek ne kadar tartışma götürürse edebiyatta Batılilaşma faaliyetlerini de bu fermana bağlı kabul etmek o derece gerçekten uzaktır. Bütün tarihî ve sosyal olaylar gibi edebiyat devirlerini de ayı ve günü belirli bir takvime bağlamak ihtiyatsızlık olur. Türk edebiyatında Batılilaşma'nın ilk belirtileri tercümelerde, basın hareketlerinde veya edebî tür ve şekillerin doğuşunda yahut edebî metinlerin muhtevalarında arandığında her defasında farklı tarihleri başlangıç olarak almak gerekir.

Türk edebiyatında Batılilaşma hareketlerini Şinâsi ile başlatmak öteden beri yaygın bir usul olarak benimsenmiştir. Bu başlangıç edebiyat tarihi için kategorik tasnif bakımından isabetsiz değildir. Gerçekten Şinâsi büyük bir yazar ve şair olmamakla beraber birçok hususta ilk olma vasfını taşıdığından bazı eserleri esas alınmak suretiyle edebiyat-